

בסדרי הטבע שקבע אלוהים ("השמים שמים לה", והארץ נתן לבני אדם"; תהלים קטו, טז). התורה מספרת: "וַיֵּרָד ה' לִרְאוֹת אֶת הָעֵיר וְאֶת הַמְּגֹדֵל..." (בראשית יא, ה). למטה, על פני האדמה, הבונים חשבו שהמגדל שלהם יגיע לשמיים. אולם מנקודת המבט הנישאה שבשמיים, המגדל נראה כה זעיר שאלוהים היה צריך "לרדת" כדי לראות אותו.

היסוד הסאטירי מהותי להבנת סיפור מכות מצרים, או לפחות סיפורן של אחדות מהן. המצרים סגרו למגוון אליים, שרובם ייצגו כוחות טבע. החרטומים, המכשפים המצרים, האמינו כי בלהטיהם ("בלטיהם", כפי שהמילה מופיעה בציטוט לעיל) יוכלו לשלוט בכוחות אלה. בעידן המיתוס היו הלהטים והכשפים מה שהטכנולוגיה היא בעידן המדע. תרבות המאמינה שבידה לתמרן את האלים מאמינה גם שבסמכותה לשעבר בני אדם. זו תרבות שאינה מכירה את המושג חופש.

המכות לא נועדו רק להעניש את פרעה ואת בני עמו על שעבוד בני ישראל, אלא גם להראות להם כמה חסרי אונים הם האלים שהם מאמינים בהם ("וּבְכָל אֱלֹהֵי מִצְרַיִם אֶעֱשֶׂה שְׁפָטִים, אֲנִי ה'"; שמות יב, יב). הדבר מסביר את הראשונה והאחרונה בתשע המכות שלפני מכת בכורות. הראשונה, מכת דם, אירעה ביאור. התשיעית החשיכה את אור השמש. המצרים סגרו ליאור, המקור היחיד לפוריות ארצם המדברית. רע אל השמש היה בעיניהם הגדול שבאלים (פרעה נחשב לבנו). היאור והשמש לקו, למען יראו המצרים כי גם הגדולים באלוהיהם ניגפים בפני אלוהי האמת, אלוהי ישראל.

זה היה, ביסודו, עימות בין המיתוס, שבו האלים הם כוחות גחמניים שיש לאלפם, לרצותם או לתמרנם, לבין המונותאיזם

פרשת
וַאֲרָא

על כינים ואנשים

כָּל עַפְרַר הָאָרֶץ הָיָה כְּנִים בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם. וַיַּעֲשׂוּ בֶן הַחֲרָטִים בְּלָטִיהֶם, לְהוֹצִיא אֶת הַכְּנִים - וְלֹא יָכְלוּ. וְתָהִי הַכְּנִם בְּאָדָם וּבַבְּהֵמָה. וַיֹּאמְרוּ הַחֲרָטִים אֶל פְּרָעָה: "אֲצַבֵּעַ אֶל־הֵימָּה הָזֶה". וַיַּחֲזֹק לֵב פְּרָעָה וְלֹא שָׁמַע אֱלֹהִים, כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה' (שמות ח, יג-טו).

תשומת לב מעטה מדי הוקדשה לשימוש של התורה בהומור. צורתו הבולטת ביותר היא סאטירה הלועגת ליומרותיהם של בני אדם הסבורים שבידם לחקות את אלוהים. כי יש דבר אחד הגורם לקב"ה לצחוק: מראה של האנושות כשהיא מנסה לקרוא תיגר על היושב במרומים:

יִתְצַבּוּ מַלְכֵי אֶרֶץ וְרוֹזְנִים,
נוֹסְדוּ יַחַד עַל ה' וְעַל מְשִׁיחוֹ:
"נִנְתָּקָה אֶת מוֹסְרוֹתֵינוּ
וְנִשְׁלִיכָה מִמֶּנּוּ עֲבֹתֵינוּ".
יוֹשֵׁב בְּשָׁמַיִם יִשְׁחַק,
אֲדֹנָי יִלְעַג לָמוֹ (תהלים ב, ב-ד).

דוגמה נהדרת לכך היא סיפור מגדל בבל. תושבי בקעת שנער מחליטים לבנות מגדל "וראשו בשמים". זהו מעשה של מרד

המקראי שבו נפגשים האל והאדם באתיקה: בצדק, ברחמים ובכבוד-האדם. זהו המפתח להבנת שתי המכות הראשונות, הרומזות שתיהן לראשית רדיפתם של בני ישראל במצרים: רצח הבנים היילודים, תחילה בידי המיילדות (מזימה שסוכלה הודות לחוש המוסרי של שפרה ופועה) ואז בהשלכתם הכפויה ליאור.

משום כך הפכו מי היאור לדם במכה הראשונה. גם את פשר המכה השנייה, מכת צפרדע, הבינו המצרים מייד. הַקָּת, האלה-הצפרדע, ייצגה את המיילדות. שתי המכות הן מסרים מוצפנים שמשמעים: "השתמשותם בנהר ובמיילדות, הקשורים שניהם לחיים, כדי לגרום מוות - ולכן שני הכוחות הללו יפנו נגדכם". ומכאן מסר גדול אף יותר: למציאות יש מבנה אתי. אם האדם משתמש בכוחות הטבע למטרות רעות, כוחות אלו יפעלו נגד האדם, וכאשר עשה כן ייעשה לו. יש צדק בהיסטוריה.

תגובתם של המצרים לשתי המכות הראשונות הייתה ניסיון להבינן בתוך מסגרת ההתייחסות המוכרת להם. לדידם, המכות הן כשפים, לא ניסים. בעיני חרטומי פרעה, משה ואהרן הם אנשים כמוהם עצמם: להוטונים המבצעים להטים. על כן, הם משחזרים את הלהטים הללו: הם מראים שגם הם יודעים להפוך מים לדם וליצור להקות צפרדעים. האירוניה כאן כמעט גלויה: החרטומים להוטים כל כך להוכיח בלהטיהם שהם יכולים לעשות מה שמשא ואהרן עשו, שאינם שמים לב שלא רק שאין הם מיטיבים את מצב האומה המצרית, אלא הם אף מחמירים אותה: עוד דם, עוד צפרדעים.

עתה הגיע תורה של מכה מסוג אחר. המכה השלישית, מכת כינים. הפעם חיכתה לחרטומים מכה שלא היה בידם לשחזר. הם ניסו. הם נכשלו. ומיד הם הגיעו למסקנה: "אֲצַפֵּעַ אֱלֹהִים הָאֵל" (ח, טו).

זוהי הופעתו הראשונה בתורה של רעיון הנוכח, במפתיע, אפילו במחשבה הדתית בת זמננו, רעיון המכונה "אלוהי הפערים". על פיו, נס הוא דבר שעדיין איננו יכולים למצוא לו הסבר מדעי. המדע עוסק בטבע; הדת - בעל־טבעי.

"מעשה אלוהים", או "אצבע אלוהים", הוא מה שהכלים הרציונליים שלנו אינם יכולים להכיל. מה שחרטומים (או טכנוקרטים) אינם יכולים לשחזר הוא בהכרח פרי התערבות אלוהית. המסקנה הבלתי־נמנעת היא שהדת והמדע מנוגדים זה לזה. ככל שגדלה יכולתנו להסביר דברים באופן מדעי, או לשלוט בהם באמצעים טכנולוגיים, כך מצטמצם הצורך שלנו באמונה. ככל שתחומו של המדע מתרחב, מקומו של אלוהים מתכווץ אל עבר נקודת ההיעלמות.

התורה רומזת לנו שזו צורת חשיבה אלילית, לא יהודית. המצרים הודו שמשא ואהרן הם נביאי אמת כשהללו עשו נפלאות שמעבר להישג ידה של המאגיה. אבל זו איננה הסיבה שאנו מאמינים בנבואת משה ואהרן. הרמב"ם הסביר זאת באופן שאינו משתמע לשתי פנים:

משה רבנו, לא האמינו בו ישראל מפני האותות שעשה. שהאמין על פי האותות יש בלבם דופי, שאפשר שיעשה האות בִּלְטָ וכישוף. אלא כל האותות שעשה משה במדבר - לפי הצורך עֲשָׂאָם, לא להביא רֵאִיָּה על הנבואה. היה צריך להשקיע את המצרים - קרע את הים והצלילן בתוכו. צרכנו למזון - הוריד לנו את המן. צמאו - בקע להן את האבן. כפרו בו עדת קרח - בלעה אותן הארץ. וכן שאר כל האותות. ובמה האמינו

בו? במעמד הר סיני, שענינו ראו ולא זר, ואוזנינו שמעו ולא אחר...¹

דרך המלך שלנו למפגש עם אלוהים איננה הנסים שהוא מחולל, אלא מילותיו, התגלותו: התורה, שהיא חוקתו של העם היהודי כאומה שאלוהים הוא ריבונו. נכון, אנו מזהים את אצבע אלוהים באותם אירועים הנראים לנו חורגים מגדר הטבע, אלה שאנו מכנים נסים. אבל אלוהים נמצא גם בטבע עצמו. המדע איננו מחליף את אלוהים: הוא חושף, בדרכים מורכבות ומופלאות מאי פעם, את התוכנית הטבעית בטבע עצמו. המדע, אם מבינים אותו נכון, אינו מקהה את החוש הדתי שלנו, אלא להפך: הוא מחדד אותו, ומלמד אותנו להבחין "מָה רָבוּ מַעֲשֵׂי ה', כִּלְמָה בְּחַכְמָה עָשִׂיתָ" (תהלים קד, כד). ולמעלה מכול – אלוהים נמצא לנו בקול שנשמע מסיני, אשר לימד אותנו איך לבנות חברה שתהיה היפוכה של מצרים, חברה שבה המעטים אינם משעבדים את הרבים והמקומיים אינם נוגשים בנוכרים.

במתקפתה הרעיונית של התורה על עולמה הרוחני של מצרים הקדומה, ההומור האלוהי מתגלה ככלי הנשק המשכנע ביותר. כוהניו ומכשפיו של הפולחן המצרי, שחשבו שבידם לשלוט בַּשֶּׁמֶשׁ וּבִיאֹר, גילו שאינם מסוגלים אפילו ליצור כינה. פרעונים כגון רעמסס השני הפגינו את מעמדם, המשתווה למעמדו של אל, בעזרת אדריכלות מונומנטלית: המקדשים והארמונות הגדולים, ובייחוד הפירמידות, שממדיהם העצומים כמו רימזו על גדולה אלוהית (הגמרא מסבירה שהכשפים המצריים לא פעלו בעצמים זעירים).² ה' לועג להם כאשר הוא מגלה את נוכחותו דווקא באמצעות הבריות הזערוריות ביותר. כדברי המשורר ת"ס אליוט בפואמה 'ארץ השממה': "אַרְאֶה לְךָ פֶּחַד בְּחֶפֶז עֶפֶר".³

החרטומים (ויורשיהם בתקופות אחרות) לא הבינו ששליטה בטבע איננה מטרה בפני עצמה, אלא רק אמצעי להשגת מטרות מוסריות. הכינים היו בדיחה של ה' על חשבון החרטומים, שהאמינו ששלטונם בכוחות הטבע הופך אותם לאדוניו של הגורל האנושי. הם טעו. האמונה איננה רק קבלה של העל-טבעי. היא היכולת לשמוע את קריאתו של בורא ההווה, ולהיות חופשיים בדרך המכבדת את החופש והכבוד של אחרים.

סביב שולחן השבת

1. האם קורה גם לנו שאנו נופלים למלכודת שנפלו בה החרטומים, וחושבים שהיכולות המודרניות שלנו מאפשרות לנו לשלוט בדברים שאיננו מבינים באמת?
2. למה לדעתכם ניסו החרטומים לשכפל את המכות במקום לעצור אותן?
3. היזכרו בעוד סיפורים במקרא שאלוהים לועג בהם ליהירותם של בני אדם.

1 משנה תורה, הלכות יסודי התורה ח, א.
 2 תלמוד בבלי, סנהדרין סז ע"ב: "ויאמרו החרטומים אל פרעה: אצבע אלהים היא – אמר ר' אליעזר, מיכן שאין השד יכול לבראות בריה פחות מכשעורה".
 3 ת. ס. אליוט, ארץ השממה, מאנגלית: אסתר כספי, תל אביב: קשב לשירה, תשס"א, עמ' 10, שורה 30.